

BarentsKrans

568/138927

Hoge Raad der Nederlanden
Zitting van 22 mei 2026 om 10:00 uur
Zaaknummer: 25/00497

PLEITNOTA

van mrs. P.A. Fruytier en R.H.J. Cox

inzake:

1. de vereniging met volledige rechtsbevoegdheid **VERENIGING MILIEUDEFENSIE** gevestigd te Amsterdam
2. de stichting **STICHTING GREENPEACE NEDERLAND** gevestigd te Amsterdam
3. de vereniging met volledige rechtsbevoegdheid **LANDELIJKE VERENIGING TOT BEHOUD VAN DE WADDENZEE** gevestigd te Harlingen
4. de stichting **STICHTING TER BEVORDERING VAN DE FOSSIELVRIJ-BEWEGING** gevestigd te Amsterdam
5. de stichting **STICHTING BOTH ENDS** gevestigd te Amsterdam
6. de vereniging met volledige rechtsbevoegdheid **JONGEREN MILIEU ACTIEF** gevestigd te Amsterdam

eiseressen in het principaal cassatieberoep
verweersters in het incidenteel cassatieberoep
hierna gezamenlijk (in enkelvoud):

Milieudefensie c.s.

advocaten: mrs. P.A. Fruytier en J.P. Jas

BarentsKrans

tegen:

de rechtspersoon naar buitenlands recht
SHELL PLC
gevestigd te Londen (Verenigd Koninkrijk)
verweerster in het principaal cassatieberoep
eiseres in het incidenteel cassatieberoep
hierna: **Shell**
advocaten: mrs. F.E. Vermeulen en
A.G. Colenbrander

en tegen:

de stichting **STICHTING MILIEU EN MENS**
gevestigd te Zwolle
gevoegde partij aan de zijde van Shell
hierna: **M&M**
advocaat: mr. C.S.G. Janssens

BarentsKrans

Edelhoogachtbaar College,

I INLEIDING

- 1 Deze zaak gaat over de rol van Shell bij het oplossen van het grootste probleem van deze tijd: gevaarlijke klimaatverandering. Dat gevaar komt in grote vaart op ons af. Alleen al sinds het begin van deze procedure in 2019 is de aarde met ongeveer 0,2°C opgewarmd. De gevaarlijke grens van 1,5°C opwarming staart ons inmiddels recht in het gezicht.¹ Wij verkeren in de woorden van het Internationaal Gerechtshof in een existentiële klimaatcrisis van mondiale proporties.²
- 2 Als actie van cruciale spelers uitblijft, zal iedereen de gevolgen van gevaarlijke klimaatverandering gaan voelen. Shell is zo'n cruciale speler. Haar CO₂-uitstoot is groter dan die van alle staten in de wereld, behalve China, de Verenigde Staten, India en Rusland.³ Shell zal dus in actie moeten komen.
- 3 Shell onderkent het grote gevaar van klimaatverandering. Zij ziet ook dat actie dringend noodzakelijk is.⁴ Zij meent echter dat zij niet zelfstandig tot actie hoeft over te gaan. Die passieve houding leunt in essentie op twee argumenten:
 - (a) De wereld heeft nu eenmaal nog lange tijd behoefte aan olie en gas – en die vraag groeit zelfs. Shell voldoet aan die vraag. Zij voert dit argument onder de noemer 'energiezekerheid'.
 - (b) Actie van Shell heeft geen zin. Als zij niet aan de vraag voldoet, dan doen anderen dat wel. Dit argument voert zij onder de vlag van de 'effectiviteit'.
- 4 De verantwoordelijkheid voor de klimaatcrisis ligt daarom volgens Shell bij overheden: zij moeten het hele systeem reguleren. Daarnaast moeten burgers en bedrijven hun energievraag verduurzamen. Shell past haar aanbod dan daarop aan.
- 5 Uw Raad kijkt daarmee aan tegen twee tegenovergestelde visies op de maatschappelijke rol van Shell. Heeft zij eigen klimaatverplichtingen? Of moeten overheden en burgers handelen en mag Shell die ontwikkelingen afwachten?

¹ Zie over de snelheid van de opwarming van de aarde onder meer de European Environment Agency: <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/global-and-european-temperatures>.

² IGH 23 juli 2025, No. 187 (*Obligations of States in respect of climate change*), par. 456.

³ Pleidooi in hoger beroep (Deel 1) Milieudefensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 5; Openingspleidooi in hoger beroep (Deel 1) Milieudefensie c.s. d.d. 2 april 2024, par. 23; Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 26 en 627.

⁴ Zie bijvoorbeeld Verweerschrift Shell d.d. 7 november 2025, par. 3; Spreekaantekeningen in hoger beroep (Zittingsdag 1 – Deel 1 van 2) Shell d.d. 2 april 2024, par. 1.2.2 en 1.2.3.

BarentsKrans

- 6 U kan zich bij uw beslissing niet door een maatschappelijke visie laten leiden. U moet beoordelen of ons aansprakelijkheidsrecht Shell tot klimaatactie dwingt – en of het hof die regels goed heeft toegepast. Het gaat dus alleen erom waartoe de juridische normen leiden.
- 7 Ons aansprakelijkheidsrecht wijst één duidelijke richting op: Shell moet haar uitstoot zeer fors reduceren in lijn met de internationale klimaatdoelstellingen. Daarop wijzen het internationaal klimaatregime, het gevaarzettingsleerstuk, een lange reeks internationale klimaatprotocollen, de mensenrechten en consistente wetenschappelijke bevindingen. Wij zullen dat het komende uur toelichten.
- 8 In het eerste deel bespreek ik kort het gevaar van klimaatverandering en de cruciale rol van de olie- en gasindustrie als veroorzaker daarvan. Daarna bespreek ik waarom het geldend recht Shell tot reducties verplicht – en het oordeel van het hof dus onjuist is.
- 9 Mr. Cox bespreekt in het tweede deel van dit pleidooi dat de vereiste olie- en gasreducties goed haalbaar en ook noodzakelijk zijn. Die noodzaak vloeit niet alleen voort uit de klimaatcrisis. Ook de door Shell in stelling gebrachte energiezekerheid noopt daartoe.
- 10 Daarna gaat hij in op de rol die Shell tot nu toe in werkelijkheid heeft gespeeld bij de voorkoming van gevaarlijke klimaatverandering. Die rol is negatief geweest. Hij zal in dat kader ook nog nader ingaan op de rol van ons aansprakelijkheidsrecht. Hij sluit af met de belangrijkste conclusies van dit pleidooi.

II KLIMAATVERANDERING EN DE ROL VAN DE OLIE- EN GASINDUSTRIE

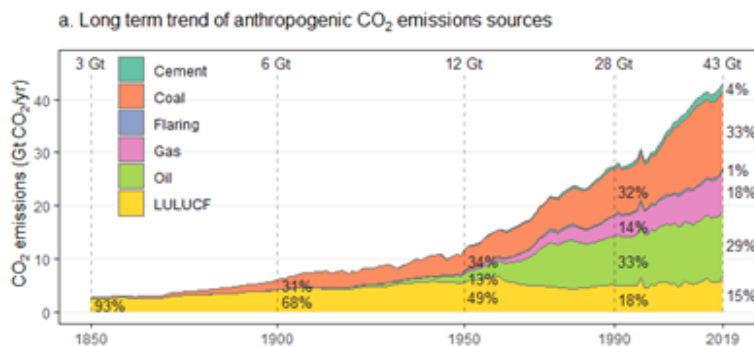
- 11 De gevolgen van gevaarlijke klimaatverandering zijn vanwege hun diversiteit, omvang en complexiteit nauwelijks te bevatten.⁵ Omdat partijen op dit vlak niet van mening verschillen, volsta ik met een korte schets.
- 12 Bij een opwarming van de aarde van 1,5°C zullen onder meer ecosystemen verdwijnen, weersomstandigheden extreem worden, ijsmassa's verder smelten en overstromingen sterk toenemen. Deze gevaren leiden weer tot bijvoorbeeld water- en voedseltekorten, energieproblemen en de ontheemding van bevolkingsgroepen. Bij een opwarming boven 1,5°C zijn de gevolgen nog veel groter.
- 13 De VN berekende eerder dat gevaarlijke klimaatverandering jaarlijks zal leiden tot 300.000 sterfgevallen, 325 miljoen mensen die zwaar getroffen worden en 4 miljard mensen die in een kwetsbare positie komen te verkeren. 500 miljoen mensen lopen

⁵ Productie MD-347 (IPCC AR6 WG II Technical Summary), p. 68 t/m 70; Productie MD-113 (IPCC AR5 WGII SPM), p. 11 t/m 14. Zie bijvoorbeeld ook Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 616 en 617; Dagvaarding Milieudefensie c.s. d.d. 5 april 2019, par. 420 t/m 435. Zie tevens Rechtbank, rov. 2.3.5. Zie verder zeer uitvoerig Schriftelijk pleidooi Milieudefensie c.s. d.d. 19 maart 2024, par. 1 t/m 99.

BarentsKrans

volgens de VN ieder jaar weer extreme risico's.⁶ Dat het Internationaal Gerechtshof spreekt van een existentieel probleem van mondiale proporties is dus geen overdrijving.⁷

- 14 De oorzaak van dit existentiële probleem is veel eenvoudiger. De klimaatcrisis is namelijk een *fossiele* crisis. 81% van de mondiale CO₂-uitstoot komt uit olie, gas en kolen. Olie en gas veroorzaken 48% van de mondiale uitstoot.⁸ Het IPCC heeft dat met de hieronder weergegeven grafiek inzichtelijk gemaakt:⁹

- 15 De 1,5°C-doelstelling vereist een mondiale uitstootreductie van ten minste 45% in 2030 op weg naar netto nul in uiterlijk 2050.¹⁰ Shell onderschrijft dat.¹¹ Dat betekent dus dat het gebruik van fossiele brandstoffen heel fors moet dalen, ook dat van olie en gas. Het gebruik daarvan levert per saldo namelijk de grootste bijdrage aan de klimaatcrisis. Olie- en gasbedrijven zullen dus linksom of rechtsom een forse bijdrage moeten leveren aan die reducties. Dat geldt met name voor grote systeemspelers als Shell. Een andere oplossing bestaat niet.

III HET INTERNATIONAAL KLIMAATREGIME EN DE ZORGVULDIGHEIDS-VERPLICHTING VAN SHELL

- 16 Dat brengt ons op de cruciale vraag waarom ons aansprakelijkheidsrecht Shell verplicht om haar bijdrage te leveren aan de noodzakelijke reducties. Dat vereist eerst een bespreking van het VN-klimaatregime. Daarna kunnen wij ons concentreren op ons aansprakelijkheidsrecht.

⁶ Productie MD-214 (Rapport VN), p. 1. Zie ook Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 270; Dagvaarding Milieudefensie c.s. d.d. 5 april 2019, par. 659.

⁷ IGH 23 juli 2025, No. 187 (*Obligations of States in respect of climate change*), par. 456.

⁸ Olie: 29%. Gas: 18%. Een additionele 1% van de CO₂-emissies wordt veroorzaakt door het affakkelen (*flaring*) van de bij de winning en verwerking van olie en gas vrijkomende gassen. Dit alles is samen 48%.

⁹ Productie MD-349 (IPCC AR6 WGIII Technical Summary), p. TS-16. Zie ook Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 477 t/m 479 met verdere verwijzing(en).

¹⁰ Productie MD-348 (Glasgow Climate Pact), par. 22. Zie ook Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 470 t/m 476 met verdere verwijzing(en).

¹¹ Memorie van grieven Shell d.d. 22 maart 2022, par. 1.4.1, 3.2.10.b en 3.2.16.

III.1 Het VN-klimaatregime en de spilrol van private bedrijven

- 17 Het VN-klimaatregime¹² omvat het raamwerk van verplichtingen en beginselen om gevaarlijke klimaatverandering tegen te gaan. Daarin is de grens gesteld van 1,5°C opwarming. Dat regime is uiteraard primair gericht op staten. Het is inmiddels breed erkend dat staten in lijn met de 1,5°C-doelstelling tot CO₂-reducties moeten overgaan. Daarop wijzen zowel het VN-klimaatregime als de mensenrechten¹³ en zelfs het gewoonterecht.¹⁴
- 18 Het VN-klimaatregime ziet evenzeer een cruciale rol weggelegd voor private actoren. Alle verdragspartijen bij de Overeenkomst van Parijs benadrukken dat het van groot belang is dat de private sector proactief en zelfstandig tot emissiereducties overgaat.¹⁵ Private actie is met de Overeenkomst van Parijs een integraal onderdeel geworden van het VN-klimaatregime.¹⁶ Private actie wordt zelfs genoemd als het hart daarvan.¹⁷
- 19 Deze nadruk op private actie is ingegeven door twee belangrijke samenhangende inzichten.
- 20 Ten eerste is het aantal multinationals in de afgelopen decennia sterk gegroeid. De wereld is geglobaliseerd. Nationale staten zijn vaak nauwelijks meer in staat deze bedrijven effectief te reguleren. Hun activiteiten zijn daarvoor over te veel landen verspreid. Shell is daarvan een duidelijk voorbeeld. Zij is over vrijwel de hele wereld actief.¹⁸ Multinationals kunnen bovendien hun activiteiten vrij eenvoudig verplaatsen, bijvoorbeeld als nationale regelgeving hen te veel tegenstaat. Shell verhuisde haar hoofdkantoor in 2022 van Den Haag naar Londen.
- 21 Dit staat bekend als de *governance gap*: een machtsvacuüm waarbinnen multinationals zonder te veel overheidsregulering kunnen opereren. Staten kunnen mede daardoor onmogelijk via regulering het wereldwijde klimaatprobleem oplossen.¹⁹ Dat lukt al 34 jaar niet en ligt ook nu niet in het vooruitzicht. De VN Special Rapporteur on Human Rights

¹² Het VN-Klimaatverdrag, het Kyoto Protocol en de Overeenkomst van Parijs vormen tezamen het raamwerk van het VN-klimaatregime.

¹³ IGH 23 juli 2025, No. 187 (*Obligations of States in respect of climate change*); EHRM 9 april 2024, no. 53500/20 (*Verein KlimaSeniorinnen Schweiz/Zwitserland*); IAHRM 29 mei 2025, OC-32/25 (*Climate Emergency and Human Rights*); HR 20 december 2019, ECLI:NL:HR:2019:2006 (*Urgenda*).

¹⁴ IGH 23 juli 2025, No. 187 (*Obligations of States in respect of climate change*).

¹⁵ Zie onder meer Productie MD-146 (Adoption Paris Agreement 12 december 2015), par. 117, 118, 134 en 135. Zie ook Pleitnotitie 1 in eerste aanleg Milieudefensie c.s. d.d. 1 december 2020, par. 130 t/m 147 met verdere verwijzing(en). Zie verder Rechtbank, rov. 2.4.7.

¹⁶ Productie MD-368 (UNEP Emissions Gap Report 2021), p. 28. Zie ook Antwoordakte op uitlating producties Milieudefensie c.s. d.d. 19 december 2023, par. 74; Pleitnotitie 1 in eerste aanleg Milieudefensie c.s. d.d. 1 december 2020, par. 142.

¹⁷ D. Klein e.a., *The Paris Agreement on Climate Change. Analysis and Commentary*, Oxford University Press: Oxford 2017, p. 43 en 49.

¹⁸ Hof, rov. 3.53.

¹⁹ Zie onder meer Productie MD-218 (Report Special Representative of the Secretary-General on the Issue of Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises 7 april 2008). Zie ook Dagvaarding Milieudefensie c.s. d.d. 5 april 2019, par. 697.

BarentsKrans

and the Environment wijst in dit verband de *governance gap* in het bijzonder aan als een probleem in relatie tot de olie- en gasindustrie.²⁰

22 Ten tweede is de impact van multinationals op mensenrechten aanzienlijk, en soms groter dan die van nationale staten. De klimaatcrisis is daarvan een schoolvoorbeeld. Deze crisis ontstaat primair door de CO₂-uitstoot van bedrijven, niet door overheidshandelen. Dat geldt in het bijzonder voor de olie- en gasindustrie. Ik zei aan het begin van mijn pleidooi al dat Shells CO₂-uitstoot groter is dan de uitstoot van vrijwel alle nationale staten. We zagen verder al dat 48% van de mondiale CO₂-uitstoot afkomstig is van olie- en gasgebruik. Shells bijdrage aan gevaarlijke klimaatverandering is dus ook veel groter dan die van de meeste staten.

23 Deze inzichten vormden de aanleiding voor onder meer de VN en de OESO om op bedrijven gerichte klimaatprotocollen te ontwikkelen. De UNGP,²¹ het *Race to Zero*-initiatief²² en de OESO-richtlijnen²³ zijn daarvan belangrijke voorbeelden. Zij geven in essentie vorm aan de klimaatrol die bedrijven volgens de internationale gemeenschap moeten vervullen. Deze protocollen verlangen dat bedrijven zich zoveel mogelijk inspannen om hun uitstoot te reduceren in lijn met de 1,5°C-doelstelling.

24 De OESO vat het voorgaande kernachtig samen in het hierna weergegeven citaat:

“Enterprises have an important role in contributing towards net-zero greenhouse gas emissions and a climate-resilient economy, necessary for achieving internationally agreed goals on climate change mitigation and adaptation (...). Enterprises should ensure that their greenhouse gas emissions (...) are consistent with internationally agreed global temperature goals based on best available science, including as assessed by the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC).”²⁴

25 Het moge duidelijk zijn dat de internationale gemeenschap actie van private bedrijven verlangt in lijn met de 1,5°C-doelstelling.

²⁰ Productie MD-385 (Report Special Rapporteur on Promotion and Protection of Human Rights in the Context of Climate Change 26 juli 2022), par. 74. Zie ook Productie MD-486 (UN experts: Fossils fuels at the heart of the planetary environmental crisis 30 november 2023). Zie verder Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 426.

²¹ Productie MD-220 (UNGP 2011), met name Principle 11 (Commentaar). Zie ook Productie MD-493 (Information Note on Climate Change and Guiding Principles on Business and Human Rights 2023), p. 3. Zie verder Hof, rov. 7.20.

²² Productie MD-353 (Race to Zero-criteria 2022), p. 2.

²³ Productie MD-492 (OESO-richtlijnen 2023), par. 76 en 77. Zie ook Hof, rov. 7.22.

²⁴ Productie MD-492 (OESO-richtlijnen 2023), par. 76.

III.2 Het Nederlandse aansprakelijkheidsrecht

- 26 Dan kom ik toe aan de vraag hoe de klimaatverplichtingen van bedrijven in ons aansprakelijkheidsrecht zijn ingebed – en waarom zij Shell tot emissiereducties verplichten.
- 27 De zoektocht naar de maatschappelijke zorgvuldigheidsplicht is in de kern een belangenafweging. Partijen mogen hun eigen belangen nastreven. Zij moeten daarbij wel de belangen van anderen in acht nemen voor zover men dat in redelijkheid van elkaar mag verwachten. De zorgvuldigheidsplicht stelt die grens.²⁵
- 28 Dit abstracte criterium krijgt nader vorm via objectieve aanknopingspunten.²⁶ De belangrijkste daarvan zijn (i) de gevaarzettingsleer,²⁷ (ii) mensenrechten,²⁸ (iii) *soft law*-bronnen²⁹ en (iv) algemene rechtsbeginselen.³⁰ Deze methode waarborgt vanwege het objectieve karakter de rechtszekerheid.³¹ Deze bronnen bepalen niet alleen óf een partij een zorgvuldigheidsplicht heeft, maar ook wát zij ter naleving daarvan concreet moet doen.³²
- 29 Deze bronnen wijzen eensgezind erop dat Shell klimaatverplichtingen heeft en haar bijdrage zal moeten leveren aan het voorkomen van een klimaatramp. Ik bespreek de belangrijkste bronnen.
- 30 Allereerst de gevaarzetting. Olie- en gasgebruik bepaalt 48% van de mondiale uitstoot en is dus de belangrijkste veroorzaker van klimaatverandering. Shell is één van de grootste spelers binnen die industrie en heeft een torenhoge uitstoot. Zij draagt dus significant bij aan het existentiële klimaatgevaar. De gevaarzettingsleer noopt haar daarom tot actie.

²⁵ Asser/Sieburgh 6-IV 2023/75.

²⁶ Asser/Sieburgh 6-IV 2023/76; K.J.O. Jansen, *GS Onrechtmatige daad*, art. 6:162 BW, aant. 6.1.9; E.G.A. van der Werf, *Overheid en maatschappelijke betamelijkheid*, Deventer: Wolters Kluwer 2025, p. 73. Zie ook Hof, rov. 7.2.

²⁷ Vgl. E.G.A. van der Werf, *Overheid en maatschappelijke betamelijkheid*, Deventer: Wolters Kluwer 2025, p. 71 t/m 73.

²⁸ Asser/Sieburgh 6-IV 2023/78; K.J.O. Jansen, *GS Onrechtmatige daad*, art. 6:162 BW, aant. 6.1.13. Vgl. E.G.A. van der Werf, *Overheid en maatschappelijke betamelijkheid*, Deventer: Wolters Kluwer 2025, p. 76; Concl. A-G Valk vóór HR 26 juni 2020, ECLI:NL:PHR:2020:412 (*IS-uitreizigers*), par. 6.4.

²⁹ Asser/Sieburgh 6-IV 2023/79; K.J.O. Jansen, *GS Onrechtmatige daad*, art. 6:162 BW, aant. 6.1.10; E.G.A. van der Werf, *Overheid en maatschappelijke betamelijkheid*, Deventer: Wolters Kluwer 2025, p. 77 en 78; C.C. van Dam, *Aansprakelijkheidsrecht*, Den Haag: Boom juridisch 2023, par. 225-4 en 518-2; T. Hartlief e.a., *Verbintenissen uit de wet en schadevergoeding*, Deventer: Wolters Kluwer 2021, par. 41; Concl. A-G Valk vóór HR 26 juni 2020, ECLI:NL:PHR:2020:412 (*IS-uitreizigers*), par. 6.7.

³⁰ Asser/Sieburgh 6-IV 2023/78; K.J.O. Jansen, *GS Onrechtmatige daad*, art. 6:162 BW, aant. 6.1.13; E.G.A. van der Werf, *Overheid en maatschappelijke betamelijkheid*, Deventer: Wolters Kluwer 2025, p. 78 en 79.

³¹ Concl. P-G Langemeijer en A-G Wissink vóór HR 20 december 2019, ECLI:NL:PHR:2019:887 (*Urgenda*), par. 2.19.

³² HR 30 oktober 1994, *NJ* 1996, 196 (*Staat/Shell*). Zie ook Concl. P-G Langemeijer en A-G Wissink vóór HR 20 december 2019, ECLI:NL:PHR:2019:887 (*Urgenda*), par. 2.18; K.J.O. Jansen, *GS Onrechtmatige daad*, art. 6:162 BW, aant. 6.1.4.2.

BarentsKrans

- 31 De mensenrechten binnen³³ en buiten³⁴ Europa vereisen eveneens bescherming tegen gevaarlijke klimaatverandering. Die bescherming moet volgens het EHRM en Uw Raad *effectief* en niet-illusoir zijn.³⁵ Dat betekent dat het olie- en gasgebruik fors zal moeten dalen. Een andere mogelijkheid bestaat namelijk niet om klimaatverandering effectief tegen te gaan. Een cruciale speler als Shell heeft dus ook een mensenrechtelijke plicht om haar uitstoot fors te reduceren.
- 32 De op bedrijven gerichte klimaatprotocollen concretiseren deze reductieverplichting verder. Zij geven, zoals ik besprak, nadere invulling aan de niet-statelijke actie die het VN-klimaatregime en de mensenrechten vereisen. Ik noemde al de UNGP, het *Race to Zero*-initiatief en de OESO-richtlijnen. De reeks is veel langer. Ik noem het VN-expert rapport,³⁶ de Net Zero Guidelines,³⁷ het 1,5°C Business Playbook,³⁸ het SBTi-rapport³⁹ en het Oxford Report.⁴⁰
- 33 In de kern verlangen deze protocollen allemaal hetzelfde: iedere onderneming moet zich zoveel als mogelijk inspannen om reducties te bewerkstelligen, bij haar eigen productieproces, via de door haar aangeboden producten en binnen haar eigen waardeketen.⁴¹ De protocollen stellen daarbij vrijwel allemaal een reductie van 45% of zelfs meer in 2030 als ijkpunt. De uitfasering van fossiele brandstoffen is volgens deze protocollen een prioriteit.⁴² Het spreekt voor zich dat zij daarbij ook en vooral het oog hebben op belangrijke bijdragers aan gevaarlijke klimaatverandering, zoals Shell.

³³ EHRM 9 april 2024, no. 53500/20 (*Verein KlimaSeniorinnen Schweiz/Zwitserland*); HR 20 december 2019, ECLI:NL:HR:2019:2006 (*Urgenda*).

³⁴ Hof, rov. 7.12, onder verwijzing naar Lahore Hight Court 4 september 2015, W.P. No. 25501/2015 (*Leghari/Federation of Pakistan*); Supreme Court of Colombia 5 april 2018, nr. STC4360-2018 (*Future Generations/Ministry of the Environment*); Federal Supreme Court of Brazil 7 april 2022 (*PSB et al v. Brazil*); Montana First Judicial District Court 14 augustus 2023, CDV-2020-307 (*Held, et al./State of Montana, et al.*); Supreme Court of India 21 maart 2024, nr. 3570 of 2022 (*Ranjitsinh and Others/Union of India and Others*). Zie verder IAHRM 29 mei 2025, OC-32/25 (*Climate Emergency and Human Rights*).

³⁵ EHRM 9 april 2024, no. 53500/20 (*Verein KlimaSeniorinnen Schweiz/Zwitserland*); HR 20 december 2019, ECLI:NL:HR:2019:2006 (*Urgenda*).

³⁶ Pleidooi in hoger beroep (Deel 2) Milieudéfensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 37, 38 en 44.

³⁷ Pleidooi in hoger beroep (Deel 2) Milieudéfensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 37, 38 en 44.

³⁸ Pleidooi in hoger beroep (Deel 2) Milieudéfensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 37, 38 en 41.

³⁹ Pleidooi in hoger beroep (Deel 2) Milieudéfensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 64; Pleitnotitie 7 in eerste aanleg Milieudéfensie c.s. d.d. 15 december 2020, par. 31 t/m 33.

⁴⁰ Pleidooi in hoger beroep (Deel 2) Milieudéfensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 44; Memorie van antwoord Milieudéfensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 35 onder (89) en 857; Pleitnotitie 9 in eerste aanleg Milieudéfensie c.s. d.d. 17 december 2020, par. 6; Pleitnotitie 7 in eerste aanleg Milieudéfensie c.s. d.d. 15 december 2020, par. 17.

⁴¹ Oftewel: in scope 1, 2 en 3.

⁴² Pleidooi in hoger beroep (Deel 2) Milieudéfensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 50 t/m 52. Zie ook Productie MD-486 (VN-expert rapport), p. 7 en 23; Productie MD-353 (*Race to Zero-criteria 2022*), p. 2; Productie MD-488 (ISO Net Zero Guidelines 2022), p. 19; Productie MD-490 (ERI 1,5°C Business Playbook 2023), p. 14.

34 Verder zijn drie belangrijke klimaatrechtelijke beginselen relevant: (i) het voorzorgsbeginsel,⁴³ (ii) het beginsel van intergenerationele rechtvaardigheid⁴⁴ en (iii) het CBDR-beginsel.⁴⁵ Hun strekking laat zich kort samenvatten: wij moeten veilige reductiekeuzes maken die daadwerkelijk kunnen leiden tot afwending van gevaarlijke klimaatverandering. Anders belasten wij de jongere en volgende generaties met een gigantisch klimaatprobleem dat zij niet meer kunnen oplossen. Daarbij moeten de sterkste partijen het voortouw nemen. Die beginselen nopen dus ook tot actie van Shell.

35 In het eerste deel van zijn arrest heeft het hof deze objectieve aanknopingspunten nog vrijwel allemaal op het netvlies. Het hof gaat de aanknopingspunten vrijwel allemaal systematisch langs. Die leiden het hof vanzelfsprekend ertoe dat Shell een verplichting heeft om haar uitstoot te reduceren.⁴⁶ Dat moet een passende bijdrage aan de 1,5°C-doelstelling zijn.⁴⁷ Volgens het hof kan van Shell zelfs méér worden verlangd dan van de meeste andere ondernemingen.⁴⁸ Dat moet dus ook tot een concreet percentage leiden.

III.3 De rol van de wetenschappelijke reductiescenario's

36 Dat brengt mij ten slotte op de verdere concretisering van het reductiepercentage aan de hand van de wetenschappelijke reductiescenario's. Daar neemt het hof namelijk een onverklaarbare afslag.

37 Het hof gooit bij die stap opeens alle objectieve aanknopingspunten overboord en lijkt zijn eerdere overwegingen allemaal vergeten. Het hof vereist plotseling wetenschappelijke consensus over het concrete reductiepercentage voor een bedrijf als Shell.⁴⁹ Zo'n eenduidig percentage vindt het hof niet. De conclusie is vervolgens dat het hof geen percentage kan vaststellen.⁵⁰

38 Het gaat op dit punt eigenlijk al fout. Óf een partij een zorgvuldigheidsplicht heeft en wát zij ter naleving daarvan moet doen, zijn twee kanten van dezelfde normatieve medaille. Voor allebei geldt dus hetzelfde toetsingskader. Het hof kon zijn beoordelingskader daarom niet plotseling versmallen tot wetenschappelijke consensus. Het hof had moeten

⁴³ Artikel 3 lid 3 VN-Klimaatverdrag. Zie verder onder meer IGH 23 juli 2025, No. 187 (*Obligations of States in respect of climate change*), par. 146, 158, 161, 172, 178, 180 en 293; HR 20 december 2019, ECLI:NL:HR:2019:2006 (*Urgenda*), rov. 5.2.2 en 5.2.3.

⁴⁴ Artikel 3 lid 1 VN-Klimaatverdrag; Overeenkomst van Parijs, preambule (elfde overweging); IGH 23 juli 2025, No. 187 (*Obligations of States in respect of climate change*), par. 155 t/m 157 en 161; IAHRM 29 mei 2025, OC-32/25 (*Climate Emergency and Human Rights*), par. 216.

⁴⁵ Artikel 3 lid 1 VN-Klimaatverdrag; Artikel 2 en 4 Overeenkomst van Parijs; IGH 23 juli 2025, No. 187 (*Obligations of States in respect of climate change*), par. 148 en 179; EHRM 9 april 2024, no. 53500/20 (*Verein KlimaSeniorinnen Schweiz/Zwitserland*), rov. 442 en 443; HR 20 december 2019, ECLI:NL:HR:2019:2006 (*Urgenda*), rov. 5.7.2 en 7.3.4.

⁴⁶ Hof, rov. 7.27, 7.57 en 7.111.

⁴⁷ Hof, rov. 7.67.

⁴⁸ Hof, rov. 7.57.

⁴⁹ Hof, rov. 7.67.

⁵⁰ Hof, rov. 7.73 t/m 7.81 en 7.82 t/m 7.97.

BarentsKrans

vasthouden aan de objectieve aanknopingspunten om een concreet reductiepercentage te bepalen.

- 39 Die objectieve aanknopingspunten bieden stevige handvatten om reductiescenario's te waarderen en een reductiepercentage vast te stellen. De essentie daarvan kan ik in een paar minuten uitleggen. In de schriftelijke toelichting komt dit uitvoerig aan bod.⁵¹
- 40 Reductiescenario's berekenen langs welke theoretische wegen de opwarming tot 1,5°C kan worden beperkt. Zij maken daarbij verschillende verdelingen over sectoren, landen en de inzet van technologieën. Dat leidt tot een palet aan scenario's en dus tot verschillende percentages voor olie en gas.
- 41 Die verschillen zijn geen kwestie van wetenschappelijke onenigheid.⁵² Zij zijn het resultaat van andere modelmatige aannames en uitgangspunten. Dat komt in essentie omdat de scenario's allemaal in meerdere of mindere mate rekenen op basis van kostenefficiëntie. Dat leidt tot verschillende verdelingskeuzes en dus tot andere modelmatige uitkomsten.
- 42 Reductiescenario's zijn daardoor lang niet allemaal echt toepasbaar op de werkelijke wereld. Veel scenario's vereisen bijvoorbeeld onhaalbaar hoge reducties van ontwikkelingslanden en van kolen. Daarnaast zetten zij veelal in op grootschalige toepassing van zeer onzekere technologieën in de toekomst. Dat leidt dan in theorie tot lagere reductiepercentages voor olie en gas. In de werkelijke wereld kunnen die scenario's niet worden uitgevoerd of is het ten minste heel onzeker of zij gevaarlijke klimaatverandering zullen tegengaan. Dat zijn dus onrealistische scenario's. Het IPCC benadrukt dit aspect ook steeds.⁵³
- 43 De objectieve aanknopingspunten bieden normatieve handvatten om hiervoor te corrigeren. In wezen vereisen zij aan de hand van de scenario's te onderzoeken welk reductiepercentage voor olie en gas ook *daadwerkelijk* kan bijdragen aan het voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering.
- 44 Reductiescenario's die uitgaan van onrealistisch lage reducties voor olie en gas bieden namelijk niet de *effectieve* bescherming die onder meer de gevaarzettingsleer, het voorzorgsbeginsel en de mensenrechten verlangen. Zulke scenario's schuiven de reductieopgave bovendien naar de toekomstige en jongere generaties. Zij strijden daarom bijvoorbeeld ook met het beginsel van intergenerationele rechtvaardigheid.

⁵¹ Schriftelijke toelichting Milieudéfensie c.s. d.d. 22 mei 2026, hoofdstuk VI.

⁵² Zoals het hof in Hof, rov. 7.91 ten onrechte oordeelt. Naar aanleiding van het arrest hebben wetenschappers dit punt ook benadrukt. Zie bijvoorbeeld S. Dietz e.a., 'Translating climate science into legal standards: Lessons from the Milieudéfensie v. Shell case', *Science* 2026/1, p. 28.

⁵³ Productie MD-360 (IPCC AR6 WGIII H3), p. 3-13 en 3-14. Zie ook Memorie van antwoord Milieudéfensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 537 t/m 539.

BarentsKrans

45 Het beginpunt van dit onderzoek is verder eenvoudig. *Alle* relevante wetenschappelijke reductiescenario's vereisen namelijk een forse afname van olie- en gasgebruik – of die scenario's nu van partijdeskundigen komen, van het Internationaal Energie Agentschap (IEA) of van andere onafhankelijke instituten. Dat Shell volgens de wetenschap zal moeten reduceren staat daarom buiten kijf.

46 Ik geef het schema van de verschillende relevante scenario's voor het gemak even weer:⁵⁴

Reductiepercentages in 2030 ten opzichte van het referentiejaar 2019			
Bron	Brandstof	Jaarlijkse %-verandering	Reductie in 2030 t.o.v. 2019
Tyndall-report	Olie en gas	-6,4%	-51,7%
IMP Low Demand scenario	Olie	-6,2%	-50,5%
	Gas	-6,2%	-50,5%
Herberekende C1 scenario's prof. Hawkes	Olie	-3%	-28,5%
	Gas	-3,6%	-33,2%
C1-scenario's prof. Hawkes <i>Ontwikkelde landen</i>	Olie	-3,6%	-33,2%
	Gas	-5,3%	-45,1%
C1-scenario's IISD	Olie	-3,5%	-32,4%
	Gas	-3,5%	-32,4%
IEA NZE 2023	Olie	-4%	-36,2%
	Gas	-3,2%	-30,1%

47 De scenario's die de reductieopgave eerlijker en realistischer verdelen over sectoren en landen, gaan uit van percentages richting of zelfs boven de 45%. Deze scenario's stroken daardoor ook met de objectieve aanknopingspunten. Dat sluit bovendien weer nauw aan bij de klimaatprotocollen. Die verlangen immers ook een streven naar het mondiaal gemiddelde van 45%.

48 De absolute ondergrens laat zich ook makkelijk vaststellen. De scenario's aan de onderkant van de bandbreedte vereisen namelijk steeds al reducties in olie en gas van

⁵⁴ Hof, rov. 7.90. Zie ook Pleidooi in hoger beroep (Deel 4) Milieudefensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 53.

BarentsKrans

afgerond 30%.⁵⁵ De reden daarvoor verklaart ook waarom zij als minimum gelden. Die scenario's maken in zeer belangrijke mate verdelingskeuzes ten gunste van de olie- en gasector. Zij overvragen spiegelbeeldig alle andere sectoren. Verder zetten zij op onhaalbare schaal in op toekomstige technologieën. Dat is dus de allerminste bijdrage aan het oplossen van de klimaatcrisis die wij van Shell mogen verlangen.

- 49 De objectieve aanknopingspunten hadden het hof dus hoe dan ook tot een concreet percentage geleid. Dat vormt één van de redenen dat Milieudefensie c.s. dit cassatieberoep heeft ingesteld.
- 50 Ik geef het woord aan mr. Cox.

⁵⁵ Dit zijn de herberekende C1-scenario's van Hawkes. Zie het schema in Hof, rov. 7.90. Productie MD-566 (Expert Report J. Rogelj 3 maart 2024), p. 15 t/m 21 vormt de herberekening van Productie S-123 (Expert Report A. Hawkes 15 december 2023), p. 19 en 31 t/m 36. Zie in dit verband Pleidooi in hoger beroep (Deel 4) Milieudefensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 23 t/m 36. Overigens volgt dit percentage ook een uit bierviltjesberekening. Het uitgangspunt is namelijk dat een CO₂-reductie van 45% moet plaatsvinden en dat 48% van de totale CO₂-uitstoot afkomstig is van olie en gas. Als *alle overige sectoren* 60% van hun 52%-bijdrage aan de totale uitstoot zouden reduceren – dus ver boven het mondiaal gemiddelde – bedraagt de reductie voor olie en gas nog steeds 28,75%. Zie hierover verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 934.

Edelhoogachtbaar College,

IV REDUCTIES IN OLIE- EN GASVERBRUIK ZIJN NOODZAKELIJK EN HAALBAAR

IV.1 Reducties in olie- en gasverbruik zijn haalbaar voor Shell

51 Mr. Fruytier heeft zojuist toegelicht dat de objectieve aanknopingspunten erop wijzen dat voor Shell voor 2030 een emissiereductie van 30% tot 45% kan worden vastgesteld.

52 Emissiereducties binnen deze bandbreedte van 30% tot 45% zijn voor Shell ook zonder meer haalbaar. Shell heeft de capaciteit en de financiële middelen om aanzienlijke emissiereducties in 2030 te bewerkstelligen.⁵⁶ Shell heeft bovendien controle over de emissies van de Shell-groep. Als moedermaatschappij bepaalt Shell namelijk het klimaatbeleid van de gehele groep. Ook bepaalt Shell het energieaanbod en dus de energieportefeuille van de Shell-groep.⁵⁷ Zij kan dat energieaanbod veranderen en aldus wegbewegen van olie en gas. Shells emissies zullen in dat geval dalen. Al deze feiten staan niet ter discussie in deze zaak.⁵⁸

53 Een rechterlijk bevel tot emissiereducties aan Shell, zal derhalve effectief zijn in het terugbrengen van de emissies van de Shell-groep.⁵⁹ Het zal er eveneens toe leiden dat Shell geleidelijk aan zal wegbewegen van olie en gas.

54 Het is van belang te weten dat het wegbewegen van olie en gas niet alleen de klimaataanpak dient, maar ook vele andere maatschappelijke belangen, waaronder de energiezekerheid. In het navolgende zal ik dat bespreken en toelichten, allereerst aan de hand van de UN Sustainable Development Goals, de Duurzame Ontwikkelingsdoelen van de VN.

IV.2 Het wegbewegen van fossiele brandstoffen is een randvoorwaarde voor het behalen van de Duurzame Ontwikkelingsdoelen en is tevens een prioriteit van de EU

55 Onder de vlag van de VN zijn in 2015 zowel de Overeenkomst van Parijs als de Duurzame Ontwikkelingsdoelen tot stand gekomen. De Duurzame Ontwikkelingsdoelen vormen een mondiale agenda met betrekking tot de belangrijkste sociale en economische

⁵⁶ Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 260, 261 en 487. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, paragraaf V.3, in het bijzonder paragraaf V.3.11.

⁵⁷ Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 244 t/m 248. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, paragrafen V.3.8 en V.3.9.

⁵⁸ Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 3, 4 en 244 t/m 248; Memorie van grieven Shell d.d. 22 maart 2022, par. 1.6.2(a), 8.4.2 en 8.4.5.

⁵⁹ Zie over de effectiviteit van de reductieverplichting Memorie van antwoord na voeging Milieudefensie c.s. d.d. 10 oktober 2023, par. 79 t/m 110; Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 888 t/m 904. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, hoofdstuk VII.

BarentsKrans

vraagstukken. De Ontwikkelingsdoelen gelden voor alle landen, dus ook voor Nederland.⁶⁰ Deze sociaaleconomische mondiale agenda bestaat uit 17 doelen, waarvan het bestrijden van klimaatverandering er één is. Ook het verzekeren van toegang tot betaalbare, betrouwbare, duurzame en moderne energie voor iedereen is één van de Duurzame Ontwikkelingsdoelen.

- 56 Binnen de VN wordt breed erkend dat het bestrijden van klimaatverandering een belangrijke randvoorwaarde is voor het kunnen realiseren van de andere ontwikkelingsdoelen. Dit volgt zowel uit de VN-resolutie waarmee de Duurzame Ontwikkelingsdoelen zijn aangenomen, als uit het verdragsrechtelijke VN-klimaatregime.⁶¹ De VN beschrijft klimaatverandering als een risicoversterker, die overal ter wereld de mogelijkheid om andere maatschappelijke uitdagingen aan te pakken ondermijnt.⁶²
- 57 Ook het IPCC benadrukt dat ambitieuze klimaatactie een randvoorwaarde is voor het behalen van de andere Duurzame Ontwikkelingsdoelen.⁶³
- 58 Volgens de internationale gemeenschap is aldus evident dat er een intrinsiek verband bestaat tussen de aanpak van gevaarlijke klimaatverandering en het behalen van de andere mondiale ontwikkelingsdoelen. Het is de reden waarom de andere ontwikkelingsdoelen in ieder land binnen de kaders van de klimaatdoelstellingen moeten worden gerealiseerd.⁶⁴
- 59 De klimaatdoelstellingen kaderen de aanpak van de andere ontwikkelingsdoelen dus in. Om die reden richt het mondiale energiedoel zich op het opschalen van schone energie en het verbeteren van energie-efficiëntie, zodat wereldwijd de toegang tot energie wordt verbeterd.⁶⁵ Juist die transitie weg van fossiele brandstoffen naar een schoner en efficiënter energiesysteem dient dus zowel klimaat- als energiebelangen. Daar zijn alle landen het al sinds 2015 over eens. Dit volgt dus uit zowel de VN-resolutie waarmee de

⁶⁰ Productie MD-335 (Resolutie 70/1 van de Algemene Vergadering van de VN), p. 1 en 2. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudéfensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 263.

⁶¹ Memorie van antwoord Milieudéfensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 13 t/m 26; Pleitnotitie 5 in eerste aanleg Milieudéfensie c.s. d.d. 3 december 2020, par. 7 t/m 44. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudéfensie c.s. d.d. 22 mei 2026, paragraaf III.3.1.

⁶² Pleitnotitie 5 in eerste aanleg Milieudéfensie c.s. d.d. 3 december 2020, par. 23 en 24. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudéfensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 270 en 271.

⁶³ Productie MD-349 (IPCC AR6 WGIII Technical Summary), p. TS-135; Productie MD-355 (IPCC AR6 WGIII Summary for Policymakers), p. 44 onder D.1.1: "*Accelerated and equitable climate action in mitigating, and adapting to, climate change impacts is critical to sustainable development. (high confidence)*." Zie ook Antwoordakte op uitlating producties Milieudéfensie c.s. d.d. 19 december 2023, par. 81. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudéfensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 273.

⁶⁴ De rechtbank heeft dat in deze zaak ook vastgesteld. Zie Rechtbank Den Haag 26 mei 2021, ECLI:NL:RBDHA:2021:5337, rov. 4.4.40 t/m 4.4.42.

⁶⁵ Pleitnotitie 5 in eerste aanleg Milieudéfensie c.s. d.d. 3 december 2020, par. 32 t/m 37. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudéfensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 264 t/m 269.

Duurzame Ontwikkelingsdoelen zijn aangenomen, als uit het verdragsrechtelijke VN-klimaatregime.⁶⁶

- 60 Ook de EU wijst hierop.⁶⁷ Het EU-beleid is dan ook gericht op het afbouwen van fossiele brandstoffen, omdat, in de woorden van de Europese Commissie:

“het koolstofvrij maken van de economie niet alleen schone energie oplevert, maar ook kwaliteitsbanen, groei en energiezekerheid. Daarnaast zal het verminderen van het aandeel aan fossiele brandstoffen in het Europese energiesysteem consumenten verder beschermen tegen marktvolatiliteit.”⁶⁸

- 61 De EU maakt ook naar aanleiding van recente geopolitieke ontwikkelingen glashelder dat de versnelde afbouw van fossiele brandstoffen een urgente prioriteit is om de Europese energievoorziening, de Europese veiligheid alsook het concurrentievermogen van de EU te waarborgen.⁶⁹

IV.3 Alle gezaghebbende instituten wijzen op de noodzaak van het afbouwen van fossiele brandstoffen voor zowel de klimaatanpak als de energiezekerheid

- 62 De gascrisis in 2022 en de olie- en gascrisis die we nu meemaken vanwege onder meer de sluiting van de Straat van Hormuz, illustreren dat de energiezekerheid en betaalbaarheid van energie onder druk staan door de afhankelijkheid van olie en gas.

- 63 Het Internationaal Energie Agentschap (IEA) signaleerde naar aanleiding van de gascrisis in 2022 dat de hoge prijzen van energie een gevolg waren van de veel te grote afhankelijkheid van de samenleving van prijsvolatiele fossiele energie. Een snelle energietransitie is daarvoor de oplossing, aldus het IEA.⁷⁰ De directeur van het IEA verwoordde het destijds treffend. Ik citeer:

⁶⁶ Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 13 t/m 26; Pleitnotitie 5 in eerste aanleg Milieudefensie c.s. d.d. 3 december 2020, par. 7 t/m 44. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, paragraaf III.3.1.

⁶⁷ Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 967 en 968. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, paragraaf V.6.3.

⁶⁸ Actieplan voor betaalbare energie d.d. 26 februari 2025, COM(2025) 79 final, p. 5, te raadplegen via <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52025DC0079>. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 614.

⁶⁹ State of the Energy Union Report 2025, COM(2025) 667 final, p. 2, te raadplegen via <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52025DC0667>. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 617 en 618.

⁷⁰ Productie MD-480 (IEA World Energy Outlook 2022), p. 29 en 35. Zie ook Memorie van antwoord na voeging Milieudefensie c.s. d.d. 10 oktober 2023, par. 36. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 293 en 294.

Barentskrans

*"Today's crisis is a reminder of the unsustainability of our reliance on fossil fuels and can be a key turning point to move faster towards a cleaner, more affordable and more secure energy system."*⁷¹

- 64 Dezelfde boodschap heeft de directeur van het IEA recentelijk nogmaals afgegeven, naar aanleiding van de olie- en gascrisis als gevolg van de oorlog in Iran.⁷² Daarnaast wordt dit gegeven breed onderkend door onder meer de bij het IEA aangesloten lidstaten,⁷³ door de Europese Klimaatadviesraad (ESABCC) en door de Europese Commissie.⁷⁴ In de woorden van de Europese Commissie:

*"Reducing dependency on fossil fuels will further strengthen EU energy security and sovereignty."*⁷⁵

- 65 Het wegbewegen van fossiele brandstoffen draagt aldus bij aan het verkrijgen van meer autonomie en van stabiele en betaalbare energie. Voor Nederland geldt dat net zozeer, zo blijkt uit onderzoek.⁷⁶
- 66 Het spreekt in dit verband boekdelen dat tijdens de laatste Energy Security Summit van het IEA een wereldwijde coalitie van bedrijven en kapitaalinvesteerders wees op de risico's van de afhankelijkheid van fossiele energie en opriep om de opschaling van

⁷¹ Productie MD-439A (Executive Director IEA 2022). Zie ook Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 756.

⁷² *The Guardian* 24 april 2026, "The damage is done": global oil crisis has changed fossil fuel industry for ever, IEA chief says', te raadplegen via <https://www.theguardian.com/environment/2026/apr/24/global-oil-crisis-changed-fossil-fuel-industry-for-ever-ia-chief-fatih-birol>. Zie verder *The Guardian* 7 april 2026, 'As Iran war exposes global dependence on fossil fuels, the biggest emitters are reaping the rewards', te raadplegen via <https://www.theguardian.com/environment/2026/apr/07/iran-war-global-dependence-fossil-fuels-biggest-emitters-reaping-rewards>; *The Japan Times* 19 maart 2026, 'Iran war energy shock sparks global push to reduce fossil fuel dependence', te raadplegen via <https://www.japantimes.co.jp/environment/2026/03/19/energy/iran-war-fossil-fuel-dependence/>; *New York Times* 15 maart 2026, 'How war in Iran could remake the global energy landscape', te raadplegen via <https://www.nytimes.com/2026/03/11/climate/iran-war-oil-clean-energy-coal.html>.

⁷³ Gezamenlijk vertegenwoordigen deze landen 80% van het mondiale energiegebruik en 80% van de mondiale CO₂-emissies. Zie Pleidooi in hoger beroep (Deel 4) Milieudefensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 87. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 979.

⁷⁴ Scientific advice for amending the European Climate Law Setting climate goals to strengthen EU strategic priorities', ESABCC, p. 18 en 19, te raadplegen via <https://climate-advisory-board.europa.eu/reports-and-publications/scientific-advice-for-amending-the-european-climate-law-setting-climate-goals-to-strengthen-eu-strategic-priorities>; State of the Energy Union Report 2025, Europese Commissie COM(2025) 667 final, p. 2, te raadplegen via <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52025DC0667>; 'Roadmap towards ending Russian energy imports', Europese Commissie COM(2025) 440 final/2, p. 1, p. 1, te raadplegen via [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52025DC0440R\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52025DC0440R(01)). Zie ook Memorie van antwoord na voeging Milieudefensie c.s. d.d. 10 oktober 2023, par. 26 t/m 49. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 294 en 295.

⁷⁵ 'Roadmap towards ending Russian energy imports', Europese Commissie COM(2025) 440 final/2, p. 1, te raadplegen via [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52025DC0440R\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52025DC0440R(01)).

⁷⁶ 'Weerbaarheid van het energiesysteem tegen een energiecrisis', TNO, p. 3 en 4, te raadplegen via <https://www.nvde.nl/wp-content/uploads/2025/12/TNO-2025-R11805-Weerbaarheid-van-het-energiesysteem-tegen-een-energiecrisis-2.pdf>. Zie over dit onderzoek ook <https://www.nvde.nl/nederland-met-duurzame-energie-vrijwel-immuun-voor-nieuwe-oukrajnecrisis/>. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 297.

Barentskrans

hernieuwbare energie te accelereren, uit noodzaak voor de energiezekerheid en ter bescherming van het bedrijfsleven en de economie.⁷⁷

- 67 De kosten voor het bedrijfsleven van de afhankelijkheid van prijsvolatiele fossiele energie zijn namelijk zeer hoog. Voor de samenleving als geheel is dat niet anders. In het Verenigd Koninkrijk becijferde een adviescomité van de regering dat de volledige duurzame energietransitie van dat land grofweg hetzelfde kost als één fossiele energiecrisis. De kosten als gevolg van de enorme prijsschokken na de Russische invasie van Oekraïne waren voor het Verenigd Koninkrijk zo hoog dat daar de hele energietransitie mee bekostigd had kunnen worden.⁷⁸ Het geeft aan hoeveel kapitaal de samenleving letterlijk en figuurlijk in rook ziet opgaan door de afhankelijkheid van fossiele brandstoffen.
- 68 Gelukkig is de beschikbaarheid van duurzame energie de afgelopen jaren enorm toegenomen en is hernieuwbare energie wereldwijd de goedkoopste energiebron. Dat heeft reeds tot grote voordelen op het gebied van de energiezekerheid geleid, ook voor Europese consumenten.⁷⁹ Ter zake de verwachte opschaling van hernieuwbare energie laten het IEA en de energiedenk tank Ember zien dat de wereldwijde capaciteit aan hernieuwbare energie in 2030 ongeveer verdrievoudigd zal zijn ten opzichte van 2022.⁸⁰ Een verdrievoudiging in slechts acht jaar tijd dus.
- 69 Het IEA becijfert in haar 1,5°C-klimaatscenario (het NZE-scenario) dat indachtig de opmars van hernieuwbare energie, de betaalbaarheid van energie en de energiezekerheid erop vooruitgaan door al voor 2030 fors weg te bewegen van olie en gas.⁸¹
- 70 Aan deze bevinding van het IEA komt bijzondere waarde toe. Het IEA is immers opgericht naar aanleiding van de oliecrisis in 1973, met als doelstelling om de energiezekerheid door de toevoer van olie en gas veilig te stellen. Het is de primaire rol van het IEA om te zorgen voor energiezekerheid en problemen te coördineren in tijden van een tekort aan

⁷⁷ Zie <https://eref-europe.org/business-statement-redefining-energy-security-with-renewables-and-energy-efficiency/>. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 279.

⁷⁸ *The Guardian* 11 maart 2026, 'Reaching net zero by 2050 'cheaper for UK than one fossil fuel crisis', te raadplegen via <https://www.theguardian.com/environment/2026/mar/11/reaching-net-zero-by-2050-cheaper-for-uk-than-one-fossil-fuel-crisis>, onder verwijzing naar *Climate Change Committee*, March 2026, 'Supplementary analysis of the Seventh Carbon Budget', te raadplegen via <https://www.theccc.org.uk/publication/supplementary-analysis-of-the-seventh-carbon-budget/>.

⁷⁹ Productie MD-481 (IEA Renewable Energy Market Update 2023), p. 4 en 5. Zie ook Memorie van antwoord na voeging Milieudefensie c.s. d.d. 10 oktober 2023, par. 37 (met verdere uitwerking in par. 36 t/m 49). Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 292, 298 en 299.

⁸⁰ Zie het *Renewables 2025*-rapport van het IEA, te raadplegen via <https://www.iea.org/reports/renewables-2025> en informatie van Ember, te raadplegen via <https://ember-energy.org/latest-insights/renewable-additions-in-2025-are-once-again-expected-to-surge-putting-tripling-within-reach/tracking-progress-towards-a-global-tripling-of-ren/>. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 284.

⁸¹ Productie MD-525 (IEA Net Zero Roadmap 2023), p. 17. Zie ook Beantwoording vragen Hof door Milieudefensie c.s. d.d. 12 april 2024, p. 18. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 283.

Barentskrans

olie en gas.⁸² Als deze organisatie aangeeft dat we al in 2030 met fors minder olie en gas toekunnen, dan mag daar ook echt van uitgegaan worden.

- 71 De bevindingen van het IEA worden bovendien bevestigd door diverse andere institutionele en wetenschappelijke bronnen, waaronder door de Europese Centrale Bank (ECB). Uit onderzoek van de ECB volgt namelijk dat Europese huishoudens, bedrijven en de financiële sector grote voordelen zullen ondervinden bij een snelle duurzame energietransitie in lijn met het 1,5°C-doel. Die voordelen doen zich volgens de ECB voornamelijk voor in een scenario waarin het olie- en gasgebruik in de EU al in 2030 wordt gehalveerd. Hoe langer daarentegen met het wegbewegen van olie en gas wordt gewacht, hoe hoger de energiekosten en andere risico's volgens de ECB zullen worden.⁸³
- 72 Andere institutionele en wetenschappelijke bronnen, waaronder het IPCC, het VN-Milieuprogramma (UNEP) en het Internationaal Monetair Fonds (IMF), bevestigen dit beeld en waarschuwen eveneens voor de grote risico's en (energie)kosten van een verder uitstel van klimaatactie.⁸⁴
- 73 De bevindingen van onder meer het IPCC, het IEA, de ECB en het IMF tonen aldus dat een snelle klimaataanpak de energiebelangen van de samenleving dient. Het behartigen van energiezekerheid en de aanpak van klimaatverandering zijn synergetisch en kunnen gezamenlijk worden bewerkstelligd. Het door Shell in deze zaak geponeerde zogenaamde "*energie-trilemma*", waarbij de energiezekerheid en de klimaataanpak als tegenstrijdig aan elkaar worden gepositioneerd, bestaat dus niet.
- 74 Het is daarmee ook onjuist, zoals Shell het doet voorkomen,⁸⁵ dat het blijven inzetten op fossiele brandstoffen gunstig zou zijn voor de zekerheid en betaalbaarheid van energie. Een toename van fossiele investeringen lost de huidige energiecrisis niet op en creëert

⁸² Pleidooi in hoger beroep (Deel 4) Milieudefensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 86. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 979.

⁸³ Beantwoording vragen Hof door Milieudefensie c.s. d.d. 12 april 2024, p. 18. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 281.

⁸⁴ Productie S-140 (IPCC AR6 WGIII), p. 267 en 298; Productie MD-522 (UNEP Emissions Gap Report 2022), p. 31 en 32; Productie MD-579F (IMF Benefits of Accelerating the Climate Transition Outweigh the Costs 2023), p. 1 t/m 3. Zie ook Beantwoording vragen Hof door Milieudefensie c.s. d.d. 12 april 2024, p. 19; Pleidooi in hoger beroep (Deel 4) Milieudefensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 111; Pleidooi in hoger beroep (Deel 3) Milieudefensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 98. Zie tevens Hof, rov. 3.8 onder C2. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 243.

⁸⁵ De olie- en gasindustrie heeft de oorlog in Oekraïne en de oorlog in Iran juist aangegrepen om fossiele brandstoffen door middel van intensieve lobbyactiviteiten en publieke communicatie te presenteren als de sleutel tot wereldwijde energiezekerheid en betaalbaarheid. Het betreft een sinds de jaren '70 bestaand lobby-narratief. Zie Openingspleidooi in hoger beroep (Deel 2) Milieudefensie c.s. d.d. 2 april 2024, par. 70 t/m 77. Zie meer recent <https://influencemap.org/insight/The-Battle-over-Energy-Security-Challenging-the-Fossil-Fuel-Playbook-37937>; 'How the Oil Industry has Sustained Market Dominance through Policy Influence, A historical analysis of the Oil and Gas Playbook against renewables and electric vehicles', te raadplegen via <https://influencemap.org/briefing/Undermining-Progress-Investigating-the-Fossil-Fuel-Sector-s-Continual-Dominance-26562>.

de volgende.⁸⁶ De energiezekerheid is er niet bij gebaat om die afhankelijkheid van olie en gas nog verder te vergroten, maar om deze afhankelijkheid zo snel mogelijk af te bouwen en investeringen te verleggen naar schone energiebronnen.

- 75 Wanneer Shell zich werkelijk zou bekommeren om energiezekerheid zou zij haar investeringsstromen verleggen naar hernieuwbare energie, maar dat gebeurt in het geheel niet. Het aandeel hernieuwbare energie in de totale energieproductie van Shell is minder dan 0,5%.⁸⁷ Dat betekent dat nog geen 1/200^e deel van de energieproductie van Shell betrekking heeft op hernieuwbare energie. Dit staat in schril contrast met de publieke communicatie, waarin Shell herhaaldelijk stelt een substantiële rol te spelen in de overgang naar een koolstofarm energiesysteem.⁸⁸ In werkelijkheid is het primaire doel van Shell dan ook niet het bijdragen aan energiezekerheid, maar is het gericht op winstmaximalisatie en het in stand houden van het eigen fossiele businessmodel.⁸⁹
- 76 Het probleem is dat als de grootste energiebedrijven ter wereld, energiebedrijven zoals Shell, uitsluitend blijven investeren in olie en gas en zij consumenten nagenoeg alleen maar fossiele brandstoffen blijven aanbieden, dan zullen de mondiale klimaatdoelen niet gehaald worden. Die conclusie wordt breed onderschreven en om meerdere redenen, die ik zo zal behandelen. Maar deze conclusie kan ook niet los worden gezien van het in VN-verband geconstateerde probleem van de *governance gap*. Ik ga dat toelichten.

V DE NOODZAAK VAN KLIMAATACTIE DOOR DE OLIE- EN GASINDUSTRIE

V.1 De *governance gap* en de invloed van de olie- en gasindustrie op de samenleving

- 77 Zojuist heeft mr. Fruytier al kort de *governance gap* genoemd. Het betreft het machtsvacuüm dat is ontstaan door de globalisering van markten en handelsketens. Omdat nationale staten slechts binnen hun eigen landsgrenzen kunnen reguleren, hebben zij weinig grip op de internationale handelsactiviteiten van multinationale ondernemingen. Dit gebrek aan regulerende grip van nationale staten op internationale handelsactiviteiten is een belangrijk aspect van de *governance gap*.

⁸⁶ Pleidooi in hoger beroep (Deel 4) Milieudefensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 104 t/m 106. Shell blijft inzetten op voortdurende afhankelijkheid en profiteert daar aanzienlijk van. Zie <https://www.nu.nl/economie/6394994/shell-maakt-flinke-winst-door-oorlog-in-midden-oosten.html>; <https://nos.nl/artikel/2613421-bijna-miljard-euro-extra-winst-voor-shell-door-oorlog-midden-oosten>. Zie ook Schriftelijk pleidooi Milieudefensie c.s. d.d. 19 maart 2024, par. 102 en 103; Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 1158.

⁸⁷ 'Oil and gas industry's marginal share of global renewable energy', *Nature Sustainability* 2025, p. 1256 en 1257, te raadplegen via <https://climateintegrity.org/news/view/big-oil-is-not-a-partner-in-the-energy-transition-new-research-shows>. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 172.

⁸⁸ 'Oil and gas industry's marginal share of global renewable energy', *Nature Sustainability* 2025, p. 1256 en 1257, te raadplegen via <https://climateintegrity.org/news/view/big-oil-is-not-a-partner-in-the-energy-transition-new-research-shows>. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 139.

⁸⁹ Schriftelijk pleidooi Milieudefensie c.s. d.d. 19 maart 2024, par. 112 t/m 119; Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. 18 oktober 2022, par. 757, onder verwijzing naar <https://nos.nl/artikel/2448193-shell-wilde-dat-aardbevingen-door-gaswinning-weer-geaccepteerd-werden>. Zie meer recent <https://www.rtl.nl/nieuws/economie/artikel/5598480/conflict-opslagen-nam-bewust-leegepompt-door-gasterra>.

BarentsKrans

- 78 Mr. Fruytier besprak de brede erkenning van de internationale gemeenschap dat bedrijven vanwege de *governance gap* zelfstandig tot klimaatactie over moeten gaan. Het is van belang om even stil te staan bij de erkenning van staten dat zij de klimaatopgave niet alleen aankunnen. Het is een belangrijke omstandigheid die betrokken dient te worden bij de vaststelling van wat op grond van het nationale aansprakelijkheidsrecht van Shell kan worden verlangd.
- 79 Op het niveau van de VN is 15 jaar geleden geconstateerd dat de *governance gap* negatieve gevolgen heeft voor de mogelijkheden van staten om bescherming te bieden tegen de negatieve gevolgen van internationale handelspraktijken. Een nationale staat die ter bescherming van de mensenrechten en het milieu voornemens is het hoofdkantoor van een multinational te reguleren, zal zich zo goed als zeker geconfronteerd zien met de dreiging van vertrek naar het buitenland om de wetgever te laten afzien van deze regulering.
- 80 Die dreiging van vertrek wordt evenzeer gebruikt om het publieke debat te sturen en draagvlak voor regulering te ondermijnen. In deze zaak zijn daar verschillende voorbeelden van gegeven, ook ten aanzien van Shell.⁹⁰
- 81 Door het proces van globalisering zijn multinationale bedrijven als het ware ongrijpbaar geworden voor nationale wetgevers en zelfs voor regionale wetgevers zoals de EU. Tegelijkertijd heeft de globalisering ook schaalvergroting in de hand gewerkt. Dit proces van schaalvergroting heeft geleid tot nog grotere multinationale bedrijven en tot machtsconcentraties in bijna alle economische sectoren.
- 82 In de olie- en gasindustrie zijn het multinationals zoals Saudi Aramco, Shell en ExxonMobil die aan de top staan. Het zijn stuk voor stuk gigantische wereldconcerns met jaaromzetten die in de honderden miljarden dollars lopen.⁹¹ Jaaromzetten van honderden miljarden zijn omzetten die groter zijn dan het bruto binnenlands product van veruit de meeste nationale economieën in de wereld. De economische kracht van deze olie- en gasbedrijven is daarmee groter dan die van de meeste landen.
- 83 Maar ook hun politieke en maatschappelijke invloed is zeer groot. Dit is goed in kaart gebracht door professor John Ruggie, de persoon die met mandaat van de VN de *governance gap* heeft onderzocht en daarover heeft gepubliceerd. Ruggie is ook degene die in samenspraak met staten, bedrijven en non-gouvernementele instellingen tot de opstelling van de UNGP is gekomen, de gezaghebbende mensenrechtenrichtlijnen voor bedrijven.

⁹⁰ Zie voor voorbeelden van vertrekdreigementen door Shell Openingspleidooi in hoger beroep (Deel 1) Milieudefensie c.s. d.d. 2 april 2024, par. 32 t/m 34; Pleitnotitie 1 in eerste aanleg Milieudefensie c.s. d.d. 1 december 2020, par. 112 t/m 123.

⁹¹ Pleidooi in hoger beroep (Deel 1) Milieudefensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 23 en 24.

BarentsKrans

- 84 In een van zijn publicaties verwijst Ruggie naar meer dan 100 wetenschappelijke en institutionele publicaties. Hij stelt op basis daarvan vast dat door de globalisering met name Brussel en Washington ware magneten zijn geworden voor lobbyactiviteiten van multinationale ondernemingen. Zijn conclusie is dat deze ondernemingen grote invloed hebben op wat er in Brussel en Washington gebeurt, terwijl burgers nagenoeg geen invloed hebben op de besluitvormingsprocessen die daar plaatsvinden.⁹²
- 85 Ruggie geeft aan dat bedrijven gezamenlijk maar liefst 30 maal zoveel geld uitgeven aan lobbypraktijken dan de uitgaven van alle vakbonden en alle maatschappelijke organisaties bij elkaar opgeteld.⁹³ Er is sprake van een enorme onevenwichtigheid tussen de toegang van het multinationale bedrijfsleven tot de politiek en de toegang van de rest van de samenleving tot de politiek.
- 86 Ook Shell zet intensief in op het beïnvloeden van politieke besluitvorming in Brussel en Washington om zo de risico's te mitigeren die voor het bedrijf gepaard gaan met regelgevende initiatieven die zien op de klimaataanpak en de energietransitie. Dat Shell dit doet hoeft niemand die ooit een jaarverslag van Shell heeft gelezen te verbazen.
- 87 Shell erkent in haar jaarverslagen namelijk uitdrukkelijk dat potentiële regelgeving op het gebied van klimaatverandering en de energietransitie, grote risico's met zich brengt voor haar bedrijfsmodel.⁹⁴ Het kan volgens Shell een aanzienlijk negatief effect hebben op de winst, de kasstromen en de financiële positie van Shell. Niettemin geeft Shell in haar jaarverslagen aan deze risico's te accepteren en zich door de dreiging van opkomende klimaatwetgeving niet te laten weerhouden om te blijven investeren in de groei van fossiele brandstoffen.⁹⁵
- 88 De reden waarom Shell deze materiële risico's voor haar bedrijfsmodel durft te accepteren is even simpel als veelbetekenend. Het heeft ermee te maken dat deze wetgevingsrisico's door Shell gemanaged kunnen worden door werk te maken van politieke beïnvloeding. Dat is hoe *risk management* eruit ziet op het moment dat je aan je aandeelhouders communiceert dat klimaatwetgeving een materieel risico is voor de olie- en gasbusiness en je niettemin voorstelt om toch meer fossiele brandstoffen te gaan

⁹² Productie MD-273 (Ruggie 2018), p. 321 t/m 323. Zie ook Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 35 onder (68) en (69) en 746; Pleitnotitie 1 in eerste aanleg Milieudefensie c.s. d.d. 1 december 2020, par. 86 en 87.

⁹³ Productie MD-273 (Ruggie 2018), p. 321 t/m 323. Zie ook Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 35 onder (68) en (69) en 746; Pleitnotitie 1 in eerste aanleg Milieudefensie c.s. d.d. 1 december 2020, par. 86 en 87.

⁹⁴ Productie MD-377 (Shell Annual Account 2021), p. 86; Productie MD-314 (Shell Annual Report 2019), p. 29, 30 en 236. Zie ook Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 35 onder (122) t/m (124) en 710 t/m 714; Pleitnotitie 8 in eerste aanleg Milieudefensie c.s. d.d. 15 december 2020, par. 90; Pleitnotitie 1 in eerste aanleg Milieudefensie c.s. d.d. 1 december 2020, par. 69 t/m 82.

⁹⁵ Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 710 t/m 714; Pleitnotitie 1 in eerste aanleg Milieudefensie c.s. d.d. 1 december 2020, par. 71 t/m 79.

produceren en verkopen.⁹⁶ Dat dit een onderdeel is van Shells *risk management* is ook gewoon na te lezen op een website over Shells Government Relations team:

“The mission of Shell’s Government Relations team is (...) to advance business objectives, enhance the reputation of Shell, affect public policy, and minimize government risks to our businesses.”⁹⁷

89 In de praktijk betekent het dat Shell samen met vier andere grote olie- en gasbedrijven en hun brancheverenigingen, in een periode van acht jaar maar liefst 250 miljoen euro heeft uitgegeven aan alleen al Brusselse lobbyactiviteiten. Een kwart miljard euro dus voor enkel en alleen het beïnvloeden van de EU-organisatie in Brussel en van de wetgevingsprocessen die daar plaatsvinden. Op jaarbasis geeft Shell wereldwijd ongeveer 50 miljoen euro per jaar uit aan politieke beïnvloeding.⁹⁸ Eenzelfde bedrag wordt op jaarbasis door Shell uitgegeven aan de beïnvloeding van de publieke opinie.⁹⁹ Dat is dus 100 miljoen euro per jaar aan wereldwijde politieke en maatschappelijke beïnvloeding, alleen al door Shell.

V.2 De remmende invloed van de olie- en gasindustrie op de klimaataanpak

90 Het zal dan ook niet verbazen dat wetenschappelijk en institutioneel breed wordt onderkend dat de grootschalige politieke en maatschappelijke beïnvloeding door Shell en andere grote olie- en gasbedrijven, een remmende invloed heeft op de mogelijkheid van staten om goed klimaatbeleid te voeren.¹⁰⁰

91 In een recent rapport dat door de VN is uitgebracht met ondersteuning van onder meer het IEA, het IMF, de OESO en de Wereldbank, wordt vastgesteld dat fossiele bedrijven politieke klimaatactie op zowel nationaal, regionaal als internationaal niveau belemmeren, dat dit al decennialang gebeurt en dat dit een effectieve klimaataanpak in de weg staat.¹⁰¹ Dat de meest toonaangevende internationale organisaties tot deze eenduidige conclusie komen over de negatieve invloed van de fossiele industrie op de klimaataanpak en de energietransitie is veelzeggend.

⁹⁶ Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 713 en 714; Pleitnotitie 1 in eerste aanleg Milieudefensie c.s. d.d. 1 december 2020, par. 83 t/m 85.

⁹⁷ Productie MD-428 (Website Shellvoices.com). Zie ook Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 746.

⁹⁸ Pleitnotitie 1 in eerste aanleg Milieudefensie c.s. d.d. 1 december 2020, par. 88 t/m 94.

⁹⁹ Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 729, 730, 735, 736 en 739 t/m 741; Pleitnotitie 1 in eerste aanleg Milieudefensie c.s. d.d. 1 december 2020, par. 99 t/m 108.

¹⁰⁰ Openingspleidooi in hoger beroep (Deel 2) Milieudefensie c.s. d.d. 2 april 2024, par. 1 t/m 31. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 128.

¹⁰¹ *United Nations. Seizing the moment of opportunity: Supercharging the new energy era of renewables, efficiency, and electrification*, New York 2025, te raadplegen via <https://www.un.org/en/climatechange/moment-opportunity-2025>. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 129.

- 92 Daarin staan deze organisaties niet alleen. Ook het UNEP geeft aan dat de politieke activiteiten van fossiele bedrijven een groot obstakel (een “*major barrier*”) vormen voor de decarbonisatie van de samenleving.¹⁰²
- 93 De VN Special Rapporteur on Human Rights and the Environment wijst in dat verband nogmaals op de *governance gap* als relevante achtergrond voor de remmende invloed van fossiele bedrijven en hun disproportionele toegang tot beleidsmakers.¹⁰³
- 94 Ook het IPCC benadrukt veelvuldig dat de fossiele industrie de klimaataanpak aanzienlijk belemmert.¹⁰⁴ Naast de intensieve politieke beïnvloeding, wijst het IPCC erop dat de industrie met behulp van gerichte publiekscampagnes de verantwoordelijkheid voor het klimaatprobleem probeert af te schuiven op individuen en hun persoonlijke keuzes, waarmee de aandacht strategisch wordt afgeleid van de grote verantwoordelijkheid die de bedrijven zelf dragen voor de uitstoot van broeikasgassen en de instandhouding van een fossiel energiesysteem.¹⁰⁵
- 95 Dit ook door Shell gehanteerde narratief, dat het de klanten zijn die duurzame energiekeuzes moeten maken en niet de olie- en gasbedrijven zelf, is inmiddels zo ingeburgerd geraakt dat het IEA zich genoodzaakt heeft gezien dit als één van de belangrijkste misvattingen over de energietransitie te bestempelen. Het IEA waarschuwt daarom expliciet voor dit narratief van Shell en andere olie- en gasbedrijven. Het IEA wijst erop dat het succes van de energietransitie beslist ook afhankelijk is van de investeringskeuzes die door olie- en gasbedrijven worden gemaakt.¹⁰⁶

V.3 Het *carbon lock-in effect*

- 96 Dat er andere investeringskeuzes moeten worden gemaakt in de olie- en gasindustrie is ook eenvoudig te verklaren. Investeringskeuzes in olie- en gasvelden en bijbehorende infrastructuur zoals boorplatforms, olietankers en gaspijpleidingen, zijn namelijk miljardeninvesteringen met terugverdientijden van vaak tientallen jaren. Betrokken investeerders hebben daardoor een sterke *incentive* om gedurende al die tijd zo veel mogelijk olie en gas te blijven verkopen teneinde de gedane investeringen terug te verdienen en daarop zoveel mogelijk winst te genereren. Zij dringen op deze wijze het

¹⁰² Productie MD-356 (UNEP Production Gap Report 2020), p. 34. Zie ook Openingspleidooi in hoger beroep (Deel 2) Milieudefensie c.s. d.d. 2 april 2024, par. 26. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 151.

¹⁰³ Productie MD-385 (Report Special Rapporteur on Promotion and Protection of Human Rights in the Context of Climate Change 26 juli 2022), par. 14. Zie ook Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 426. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 123.

¹⁰⁴ Zie uitvoerig Openingspleidooi in hoger beroep (Deel 2) Milieudefensie c.s. d.d. 2 april 2024, par. 14 t/m 31. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, paragraaf II.3.2.

¹⁰⁵ Productie MD-496C (IPCC AR6 WGIII H5), p. 557. Zie ook Openingspleidooi in hoger beroep (Deel 2) Milieudefensie c.s. d.d. 2 april 2024, par. 28. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 148 en 149.

¹⁰⁶ Productie MD-528 (IEA The Oil and Gas Industry in Net Zero Transitions 2023), p. 15, 16 en 40. Zie ook Pleidooi in hoger beroep (Deel 4) Milieudefensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 124 t/m 126. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 163.

gebruik van fossiele brandstoffen weer voor tientallen jaren aan de samenleving op, zoals het gerechtshof ook terecht heeft vastgesteld.¹⁰⁷

- 97 Dit opgedrongen gebruik van fossiele brandstoffen vanwege voortgaande investeringen in de olie- en gasinfrastructuur, wordt in wetenschappelijke termen het *carbon lock-in effect* genoemd. Het houdt in dat investeringen die vandaag in de olie- en gassector worden gedaan, nog decennialang tot olie- en gasproductie zullen leiden en dus ook nog decennialang tot veel CO₂-uitstoot zullen leiden. Vanaf het moment van investeren staat deze CO₂-uitstoot voor de toekomst dus vast en is daarmee *locked-in* geworden, oftewel onvermijdelijk geworden. De opwarming van de aarde kan dan niet tijdig gestopt worden. Dát maakt de voortgaande investeringen in nieuwe olie- en gasinfrastructuur zo gevaarlijk en zo ondermijnd voor de mondiale klimaataanpak.¹⁰⁸
- 98 Het ongunstige neveneffect van deze voortgaande investeringen in olie- en gasinfrastructuur is ook dat de betrokken olie- en gasbedrijven deze nieuwe investeringen met hand en tand zullen blijven beschermen. Zij zullen hun investeringen immers niet voortijdig willen afboeken en zullen zich daarom onder meer blijven verzetten tegen overheidsmaatregelen die de productie of het gebruik van fossiele brandstoffen raken. En dan is de cirkel weer rond en zijn we weer aanbeland bij het *risk management* dat door Shell en haar branchegenoten plaatsvindt via onder meer politieke lobby en maatschappelijke beïnvloeding om de eigen investeringen te beschermen.¹⁰⁹
- 99 Shell blijft in deze zaak benadrukken dat zij slechts aan “de vraag” voldoet, maar het voorgaande maakt duidelijk dat Shell die vraag in belangrijke mate beïnvloedt met haar investeringen en het opgedrongen aanbod van fossiele brandstoffen dat daaruit voortvloeit. Daarom is het ook zo problematisch dat Shell voornemens is om in de periode tussen 2023 en 2030 voor circa 100 miljard dollar te investeren in olie- en gasactiviteiten, waarvan meer dan de helft in nieuwe olie- en gasvelden.¹¹⁰ Deze investeringen zorgen niet alleen voor een enorm *carbon lock-in effect* maar vormen ook een blijvende *incentive*

¹⁰⁷ Hof, rov. 7.58 en 7.59.

¹⁰⁸ Pleidooi in hoger beroep (Deel 4) Milieudéfensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 105 en 106; Pleidooi in hoger beroep (Deel 3) Milieudéfensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 107 t/m 110; Pleidooi in hoger beroep (Deel 2) Milieudéfensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 51; Openingspleidooi in hoger beroep (Deel 2) Milieudéfensie c.s. d.d. 2 april 2024, par. 10 t/m 18; Memorie van antwoord Milieudéfensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 951; Pleitnotitie 8 in eerste aanleg Milieudéfensie c.s. d.d. 3 december 2020, par. 106; Pleitnotitie 3 in eerste aanleg Milieudéfensie c.s. d.d. 3 december 2020, par. 57; Dagvaarding Milieudéfensie c.s. d.d. 5 april 2019, par. 586 t/m 589, 788, 789 en 829. Zie ook Hof, rov. 7.59. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudéfensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 154 t/m 169.

¹⁰⁹ Pleidooi in hoger beroep (Deel 4) Milieudéfensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 105 en 106; Pleidooi in hoger beroep (Deel 3) Milieudéfensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 107 t/m 110; Pleidooi in hoger beroep (Deel 2) Milieudéfensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 51; Openingspleidooi in hoger beroep (Deel 2) Milieudéfensie c.s. d.d. 2 april 2024, par. 10 t/m 18; Memorie van antwoord Milieudéfensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 951; Pleitnotitie 8 in eerste aanleg Milieudéfensie c.s. d.d. 3 december 2020, par. 106; Pleitnotitie 3 in eerste aanleg Milieudéfensie c.s. d.d. 3 december 2020, par. 57; Dagvaarding Milieudéfensie c.s. d.d. 5 april 2019, par. 586 t/m 589, 788, 789 en 829. Zie ook Hof, rov. 7.59. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudéfensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 154 t/m 169.

¹¹⁰ Hof, rov. 3.49, 3.51 en 7.60. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudéfensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 170.

voor Shell om de mondiale klimaataanpak te ondermijnen en om de vraag naar olie en gas te blijven aanjagen.

- 100 Problematisch is ook dat alle grote olie- en gasbedrijven een vergelijkbare strategie als Shell hanteren en dat zij ook samen optrekken in de vele brancheorganisaties waarvan zij gezamenlijk deel uitmaken. Door deze voortgaande investeringen in de olie- en gasector is het ondenkbaar dat de Parijsdoelen gehaald gaan worden. Alle belangrijke organisaties zoals het IPCC, het UNEP en het IEA bevestigen dat.¹¹¹ Het IPCC benadrukt daarbij dat de *carbon lock-in* enkel overwonnen kan worden als de dominante invloed van de fossiele industrie wordt doorbroken.¹¹²
- 101 Het is geen verhaal om vrolijk van te worden, want met hetgeen ik zojuist besproken heb zal duidelijk zijn dat bedrijven zoals Shell (samen met hun branchegenoten) de samenleving in een wurggreep houden en dat de keuzes die zij nu maken zeer bepalend zijn voor het welslagen van de mondiale klimaataanpak. Het is evident dat zij zelf de juiste keuzes niet zullen maken en het is ook evident dat vanwege onder meer de *governance gap* niet verwacht kan worden dat overheden in staat zullen zijn om het tij nog tijdig te keren. Dat is de afgelopen 34 jaar na de totstandkoming van het VN-Klimaatverdrag ook niet gelukt.

V.4 De rol van het aansprakelijkheidsrecht

- 102 Wat is nu de betekenis van dit alles voor het Nederlandse aansprakelijkheidsrecht, en de toepassing daarvan op Shell? Het antwoord op deze vraag brengt mij bij het positievere deel van mijn betoog. Want juist dat aansprakelijkheidsrecht speelt een bijzondere rol bij de bescherming tegen de gevaren die steeds sneller op ons afkomen, als gevolg van de hiervoor besproken status quo.
- 103 Het aansprakelijkheidsrecht is een belangrijk onderdeel van het constitutionele weefsel van de democratische rechtsstaat.¹¹³ Dit onder meer omdat de bescherming tegen mensenrechtenschendingen in belangrijke mate wordt geboden via het aansprakelijkheidsrecht. Die bescherming wordt door de rechter geboden door via de maatschappelijke zorgvuldigheidsverplichting op ruime schaal horizontale werking aan de mensenrechten toe te kennen.¹¹⁴ Op deze wijze kleuren de mensenrechten de zorgplicht in die burgers en bedrijven jegens elkaar in acht hebben te nemen. Het aansprakelijkheidsrecht is daarmee dienstbaar aan het hogere, zo niet hoogste doel van de rechtsstaat, namelijk het beschermen van de fundamentele rechten van iedere burger.

¹¹¹ Pleidooi in hoger beroep (Deel 4) Milieudefensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 99 t/m 112. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 160.

¹¹² Productie S-140 (IPCC AR6 WGIII), p. 267, 298 en 1745. Zie ook Pleidooi in hoger beroep (Deel 4) Milieudefensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 99 en 100.

¹¹³ C.C. van Dam, *Aansprakelijkheidsrecht*, Den Haag: Boom juridisch 2023, par. 107.

¹¹⁴ *Asser/Hartkamp 3-I 2022/226 t/m 231* met verdere verwijzing(en) naar rechtspraak.

BarentsKrans

- 104 Deze functie van het aansprakelijkheidsrecht wordt des te belangrijker op het moment dat organisaties van privaatrechtelijke aard, zoals Shell, een zodanig grote economische, politieke en maatschappelijke invloed hebben verworven dat de behoefte aan rechtsbescherming tegen die invloed vergelijkbaar kan zijn met de behoefte aan rechtsbescherming tegen de invloed van openbare instellingen.¹¹⁵ Dat is in deze zaak zeker het geval. Shell heeft een invloed op de samenleving en op de mensenrechten en het milieu die zelfs met een publieke grootmacht vergelijkbaar is.
- 105 Het is dan ook ondenkbaar dat het aansprakelijkheidsrecht in deze zaak niet zou kunnen worden toegepast, zoals Shell in verschillende varianten betoogt. Het zou de samenleving namelijk het meest centrale rechtsmiddel ontzeggen dat zij heeft om zich tegen maatschappelijk gevaarlijk gedrag van anderen te wapenen, juist wanneer bescherming in de vorm van wetgeving ontbreekt.¹¹⁶
- 106 In dat verband is het goed erop te wijzen dat het aansprakelijkheidsrecht door de wetgever niet terzijde is gesteld voor vorderingen rondom het klimaatvraagstuk. Er is geen enkel stuk geïmplementeerde klimaatwetgeving in Nederland of de EU te vinden waarin de wetgever heeft bepaald dat het aansprakelijkheidsrecht buiten toepassing is gesteld, laat staan dat dit op expliciete en onmiskenbare wijze is gebeurd.¹¹⁷
- 107 Het aansprakelijkheidsrecht geldt bovendien voor iedereen. Ook andere – met Shell vergelijkbare – bedrijven hebben klimaatverplichtingen. Dat niet iedere partij die onrechtmatig handelt daarop onmiddellijk wordt aangesproken, maakt niet dat er sprake is van willekeur en het doet ook geen afbreuk aan het recht van een eiser om eerst bescherming te vragen tegen het handelen van één van deze partijen. Wie een deelverantwoordelijkheid heeft, moet op die deelverantwoordelijkheid kunnen worden aangesproken, ook als anderen nog onvoldoende actie ondernemen. Anders kan het collectieve actieprobleem van klimaatverandering nooit worden opgelost.¹¹⁸

¹¹⁵ *Asser/Hartkamp 3-I 2023/226*.

¹¹⁶ Dat geldt ook voor de asbestproblematiek. Zie in dat verband Pleidooi in hoger beroep (Deel 1) Milieudefensie c.s. d.d. 4 april 2024, par. 110 t/m 116; Pleitnotitie 4 in eerste aanleg Milieudefensie c.s. d.d. 1 december 2020, par. 11 t/m 17.

¹¹⁷ Dat dit de minimale eisen zijn om in overweging te kunnen nemen of het aansprakelijkheidsrecht buiten toepassing kan worden gesteld, is mooi verwoord in een klimaatsuitspraak van het Supreme Court van Nieuw-Zeeland in de klimaatzaak *Smith v Fonterra*. Zie *Productie MD-570A* (Supreme Court New Zealand 7 februari 2024, SC 149/2021 [2024] NZSC 5 (*Smith/Fonterra*)), par. 98 en 101. Zie in dit verband tevens Openingspleidooi in hoger beroep (Deel 1) Milieudefensie c.s. d.d. 2 april 2024, par. 69 t/m 74.

¹¹⁸ Vgl. IGH 23 juli 2025, No. 187 (*Obligations of States in respect of climate change*), par. 430 en 431; IAHRM 29 mei 2025, OC-32/25 (*Climate Emergency and Human Rights*), par. 325; EHRM 9 april 2024, no. 53500/20 (*Verein KlimaSeniorinnen Schweiz/Zwitserland*), rov. 442. Zie ook HR 20 december 2019, ECLI:NL:HR:2019:2006 (*Urgenda*), rov. 5.7.7 t/m 5.7.9. Zie verder Hof van Beroep Brussel 30 november 2023, 2021/AR/15gs, rov. 259 t/m 261; BVerfG 24 maart 2021, 1 BvR 2656/18 (*Neubauer*), rov. 119 t/m 203; Supreme Court Verenigde Staten 2 april 2007, 549 U.S. 497 (2007) (*Massachusetts e.a./EPA*), p. 22 en 23. Zie ook Memorie van antwoord na voeging Milieudefensie c.s. d.d. 10 oktober 2023, par. 79 t/m 110; Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 888 t/m 904. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, paragrafen VII.2.3 en VII.3.

BarentsKrans

- 108 De voor het klimaatprobleem zo noodzakelijke doorbraak zal in niet-onbelangrijke mate dus ook van Shell moeten komen. Want als een van de grootste fossiele bedrijven in de wereld in dit kritieke decennium enkel gefocust blijft op het zoveel mogelijk verkopen van olie en gas en daar al haar kapitaalkracht, organisatiekracht en beïnvloedingsmacht op blijft inzetten, dan is het lot bezegeld.¹¹⁹ Het is de reden waarom binnen het VN-klimaatregime er al meer dan 10 jaar op wordt gehamerd dat zonder de zelfstandige actie van het bedrijfsleven, de klimaatdoelen van de Overeenkomst van Parijs niet gehaald kunnen worden.¹²⁰ Met dit pleidooi heb ik willen verduidelijken waarom dat ook werkelijk zo is.
- 109 En daarmee, Edelhoogachtbaar College, richt ik mij direct tot u, als rechter. Juist waar staten en grote bedrijven onvoldoende verantwoordelijkheid nemen, is er een grote rol weggelegd voor rechters, om door middel van rechtstoepassing ervoor te zorgen dat de verantwoordelijkheid die op staten en grote bedrijven rust serieus wordt genomen.¹²¹ Mensenrechten mogen niet geschonden worden door de overheid en evenmin door bedrijven zoals Shell, die een overheidsgelijke macht over de samenleving hebben. Geen van beide kan zich achter politiek falen of politieke compromissen verschuilen als het gaat om de bescherming van de meest fundamentele rechten waarop onze samenleving en de democratische rechtsstaat is gebaseerd.

VI AFSLUITING

- 110 Ik rond af.
- 111 Een emissiereductiebevel aan Shell zal een belangrijke en hoogstnoodzakelijke bijdrage leveren aan het tegengaan van groot klimaatgevaar en zo de mensenrechten en het milieu helpen beschermen. Een emissiereductiebevel past dan ook bij uitstek binnen de opzet en het doel van het Nederlandse aansprakelijkheidsrecht.
- 112 Alle narratieven van Shell en de olie- en gasindustrie ten spijt, en die zult u zo dadelijk ongetwijfeld weer te horen krijgen, wijzen de wetenschappelijke en institutionele bronnen er bovendien op dat het wegbewegen van olie en gas tot goedkopere energie en tot meer energiezeekerheid zal leiden.

¹¹⁹ Zie over het kritieke decennium (inhoudende dat de emissiereducties dit decennium allesbepalend zijn voor het slagen van de klimaataanpak) Productie MD-348 (Glasgow Climate Pact), aanhef en par. 5. Zie ook Memorie van antwoord Milieudefensie c.s. d.d. 18 oktober 2022, par. 473, 516, 609 t/m 614, 967 en 968. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, par. 201.

¹²⁰ Productie MD-146 (Adoption Paris Agreement 12 december 2015), par. 117, 118, 134 en 135. Zie ook Pleitnotitie 1 in eerste aanleg Milieudefensie c.s. d.d. 1 december 2020, par. 130 t/m 147 met verdere verwijzing(en). Zie tevens Rechtbank, rov. 2.4.7 en 4.4.26. Zie verder Schriftelijke toelichting Milieudefensie c.s. d.d. 22 mei 2026, paragraaf II.2.2.

¹²¹ EHRM 9 april 2024, no. 53500/20 (*Verein KlimaSeniorinnen Schweiz/Zwitserland*), rov. 412, 450, 451 en 635 t/m 639. Zie ook Beantwoording vragen Hof door Milieudefensie c.s. d.d. 12 april 2024, p. 7; Antwoordakte op uitlating producties Milieudefensie c.s. d.d. 19 december 2023, par. 19 en 20.

BarentsKrans

- 113 Dit alles toont dat het opleggen van een reductiebevel aan Shell niet alleen noodzakelijk is vanuit klimaatperspectief, maar dat ook andere maatschappelijke belangen daarmee gediend zijn.
- 114 Het omgekeerde is ook waar. Indien Shell onbelemmerd haar weg kan blijven vervolgen, dan moeten we constateren dat de moderne samenleving en de keuzes die daarin zijn gemaakt, privaatrechtelijke entiteiten hebben gecreëerd die destructiever zijn dan staten maar die door niemand meer in bedwang zijn te houden. Niet door de politiek en ook niet door het recht. Dan is de democratische rechtsstaat en de internationale rechtsorde kwetsbaarder gebleken dan we dachten en dan zullen we daar collectief de prijs voor moeten betalen. Die prijs zal hoog zijn, onvoorstelbaar hoog.
- 115 Ik dank u voor uw aandacht.

Deze zaak wordt behandeld door mrs. P.A. Fruytier en J.P. Jas, BarentsKrans Coöperatief U.A., Postbus 30457, 2500 GL Den Haag, telefoon: 070 - 376 07 81, fax: 070 - 376 06 01, e-mailadres: philip.fruytier@barentskrans.nl / joris.jas@barentskrans.nl.